

УДК 81.161.3'22'42(045)

Салаўёва Марыя Аляксееўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь
Электронная пошта: salauyova@mail.ru

Soloviova Maria, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Minsk State Linguistic University, Minsk, Belarus
e-mail: salauyova@mail.ru

ИНДУЦЫРАВАННЕ СЭНСУ ПРЫ ДАПАМОЗЕ ЭСТЭТЫЧНАГА РЭФРЭЙМІНГУ

Індуцыраванне сэнсу як адзін з механізмаў сэнсава-каштоўнаснай і эмацыйна-ацэначнай трансфармацыі канцэптаў можа здзяйсняцца праз эстэтычны рэфрэймінг пры дапамозе мастацкага канцэпту на аснове канцэптualaнага зліцця, вербалізацыі антыканцэптаў, змяшчэння ў іншы/новы фрэйм, устанавлення адносін інтэртэкстуальнасці, выкарыстання прэцэдэнтнага феномену, змянення аксіалагічнай афарбоўкі.

Ключавыя словы: рэфрэймінг; індуцыраванне; сэнс; фрэйм; канцэпт; мастацкі канцэпт.

SENSE INDUCEMENT WITH THE HELP OF AESTHETIC REFRAMING

Sense inducement as one of the mechanisms of sense, value, emotional and axiological transformation of concepts can be performed owing to an aesthetic reframing with the help of an artistic concept on the basis of conceptual blending, anti-concepts verbalisation, placing into a new/different frame, intertextual relations, using a precedent phenomenon, changing the axiological colouring.

Key words: reframing; inducement; sense; frame; concept; artistic concept.

Рэфрэймінг трактуецца намі як сэнсава-каштоўнасная, эмацыйна-ацэначная трансфармацыя канцэптаў. Такая інтэрпрэтацыя, з аднаго боку, базуецца на ўжо класічных аксіалагічна дэтэрмінаваных трансфармацыях Р. Бэндлера і Дж. Грындэра, выведзеных на аснове заканамернасцяў генератыўнай граматыкі Н. Хомскага [1; 2; 3]. Трансфармацыі ў гэтай канцэпцыі здзяйснююцца з мэтай усведамлення моўнай асобай каштоўнаснага аспекту і індывідуальнай, а не толькі лінгвакультурнай абумоўленасці канцэптаў. З другога боку, наша трактоўка выцякае з кагнітыўнага падыходу Дж. Лакафа і М. Джонсана, якія бачаць рэфрэймінг у дыскурсе не як механічнае перанясенне ў іншы ці супрацьлеглы па значэнні фрэйм (вербалізаваны антонімам ці, у шырокім сэнсе, лексемай, якая ўключае сему адмаўлення), а як размяшчэнне канцэпту ў фрэйм, які мае іншае эмацыйна-ацэначнае напавенне, уваходзіць у іншую кагнітыўную мадэль, канцэптualaную метафару альбо трактуецца з пункту гледжання розных кагнітыўных мадэлей і канцэптualaных метафар [4, с. 116; 5, с. 419; 6, с. 11]. Таксама і вынікі аналізу матэрыялу даследавання, які ахоплівае мастацкі дыкурс сучаснага перыяду развіцця беларускай мовы, прыводзяць нас да высновы, што заканамернасці рэфрэймінгу грунтуюцца менавіта на сэнсавых і каштоў-

насных зменах. Само вызначэнне паняцця «рэфрэймінг», гісторыя і тэндэнцыі яго прымянення ўказваюць на тое, што падыход да аналізу рэфрэймінгу мусіць быць інтэгратыўным і абапірацца на кагнітыўна-дыскурсіўны і лінгвакультурны падыходы, бо гэтага вымагаюць аб'ект (механізмы рэфрэймінгу канцэптаў у мастацкім дыскурсе) і метады даследавання (кагнітыўнае мадэляванне, фрэймавы аналіз, лінгвакультурны аналіз, кантэкстуальны аналіз канцэптаў і г.д.). Вынікі, прадстаўленыя ў дадзеным артыкуле, аснованыя на аналізе паэтычнага зборніка Анатоля Сыса «Пан лес» (1989). Канцэпт, рэфрэймінгу якога надзяляецца ўвага, – гэта «лес», паколькі ён уваходзіць у сістэму параметрызацыі асобы як адзін з аспектаў сферы ўзаемадзеяння чалавека са светам [7, с. 698]. Канцэпт «лес» уяўляе сабой кагнітыўную дамінанту, важную для вывучэння кагнітыўных мадэлей беларускамоўнага мастацкага дыскурсу, паколькі ў даследаваннях карціны свету і кагнітыўнай апазіцыі «свой – чужы» ў іншых мовах ён можа быць размешчаны ў кагнітыўным полі «чужое», у той час, як у беларускамоўным дыскурсе ён пераважна ўваходзіць у кагнітыўную вобласць «сваё» [7, с. 92; 8, с. 190].

Паколькі рэфрэймінг цікавіць нас з пункту гледжання яго ўдзелу ў сэнсаспараджэнні, звернемся да паняцця «сэнс». У сучаснай лінгвістыцы пры звароце да паняцця «сэнс» звычайна ўзгадваецца яго тлумачэнне Г. Фрэге [9]. Сэнс у гэтай канцэпцыі супрацьпастаўляецца значэнню, альбо дэнатату. Мы мяркуем, што сэнс у трактоўцы Г. Фрэге можа быць суаднесены з канцэпт-туальным значэннем у лінгвакультуралогіі [10, с. 208]. Лінгвакультурнае тлумачэнне канцэпту збліжаецца з канцэпцыяй Г. Фрэге ў тым, што ў ёй падкрэсліваецца не толькі суб'ектыўнасць і абумоўленасць індывідуальным досведам вобраза ўяўлення, але і яго эмацыйнасць, нераўнамерная прадстаўленасць некаторых яго складнікаў, што дазваляе правесці паралель з полевай структурай канцэпту, якая мае больш выражаную канвенцыянальную ядзерную зону і больш суб'ектыўную перыферыю. Паняцце канцэпту адпавядае ўяўленням аб тых сэнсах, якімі аперыруе чалавек у працэсах мыслення і якія адлюстроўваюць змест досведу і веды ў выглядзе перажываемых «квантаў» ведаў [11, с. 5]. Гэта ментальныя адзінкі, якія з'яўляюцца элементамі канцэптасферы і мадэлююць моўную свядомасць індывіда і цэлай нацыі.

Трансфармацыі сэнсу канцэпту адпавядаюць механізмам рэфрэймінгу, якія мы класіфікуем па мадэлі, адаптаванай па аналогіі з мадэллю змянення семантыкі славесных шэрагаў, прапанаванай Ю.І. Левіным [12, с. 199–215]. Сцвярджаецца, што ў паэтычным тэксце адбываецца распад значэння на семы і яго трансфармацыя пад уплывам кантэксту, калі сема змяняе сэнсавую вагу [12, с. 213].

Устаноўленыя намі механізмы рэфрэймінгу ўяўляюць сабой акцэнтацыю сэнсу (падкрэсліванне пэўнага семантыка-прагматычнага значэння), індукцыраванне сэнсу (наданне новай інтэрпрэтацыі альбо сэнсу аўтарам ці магчымым светам тэксту), затушоўванне сэнсу (вывядзенне ядзернага семантыка-прагма-

тычнага значэння ў перыферыю), нейтралізацыю сэнсу (устараненне пэўнага семантыка-прагматычнага значэння канцэпту ў канкрэтным тэксце альбо ў канкрэтную эпоху). Творчы характар мастацкага дыскурсу падразумявае, што індукцыраванне адбываецца праз пашырэнне перыферыі канцэпту пры дапамозе, сярод іншага, мастацкага канцэпту. Пад апошнім мы разумеем шматслойныя ўтварэнні, якія паўстаюць у выніку змянення нацыянальных канцэптаў у сэнсавым полі індывідуальнай аўтарскай свядомасці [13, с. 7, 41]. Такі спосаб трансфармацыі канцэпту пад уплывам прэцэдэнтных тэкстаў мы разглядаем як эстэтычны рэфрэймінг.

Эстэтычны рэфрэймінг закранае вобразна-эстэтычны кампанент канцэпту, які ахоплівае прэцэдэнтныя сэнсы, назапашаныя ў мастацкім дыскурсе. Як паказвае аналіз матэрыялу даследавання, гэты спосаб можа суправаджацца іншымі альбо ўваходзіць у іх склад праз індывідуальныя аўтарскія перавагі.

Звернемся да тлумачэння лексемы *лес*, якая, як лічыцца, стварае ядро канцэпту [14; 15]. 1. Дрэвы на корані, якія займаюць значную прастору; масіў зямлі, зарослы дрэвамі; (пераноснае значэнне) Вялікая колькасць, мноства якіх-н. прадметаў, якія ўзвышаюцца над чым-н. 2. (зборны назоўнік) Спілаваныя дрэвы як будаўнічы, вырабны і пад. матэрыял [16]. У аналізаваным зборніку выкарыстоўваецца прамое значэнне 1, якому адпавядаюць сінонімы *пушча, тайга, гай, бор, сасняк, хвойнік* і інш. [17].

Ужо сама назва зборніка «Пан лес» праз персаніфікацыю звязвае даследуемы канцэпт з канцэптам высокага статусу «пан». Такім чынам, індукцыраванне новага сэнсу адбываецца праз увядзенне канцэпту «лес» у нетыповы для яго фрэйм «сацыяльныя адносіны», «высокі статус». Кагнітыўным механізмам, які дазваляе здзейсніць гэтую аперацыю, з'яўляецца канцэптуальнае зліццё [18, с. 18]. Мастацкі канцэпт «лес» далучаецца да сацыяльна значных, статусных канцэптаў. Такія самыя механізмы рэфрэймінгу выкарыстоўваюцца не толькі ў назве зборніка, але і ў асобных творах («Пан лес», «Маналог Язэпа Драздовіча»).

Канцэптуальнае зліццё даволі актыўна выкарыстоўваецца ў рэфрэймінгу як індукцыраванні сэнсу праз размяшчэнне мастацкага канцэпту ў нязвыклым, нетыповым для моўнага канцэпту фрэйме. Напрыклад, выкарыстанне абодвух гэтых кагнітыўных механізмаў дазваляе пазіцыяніраваць «*чорны хвойны лес*» як «*белы храм*» («Чорная быль»). Для пашырэння перыферыі канцэпту выкарыстоўваюцца адначасова антыканцэпты («белы» – «чорны»). *Лес* пры гэтым змяшчаецца ў фрэйм «сакральнае». Гэтае сакральнае – відавочна, важны складнік канцэпту «айчына». Індукцыраванне такога сэнсу дасягаецца праз прапазіцыянальную характарыстыку, якая дапаўняе перыферыю мастацкага канцэпту («Паэт»). Мастацкі канцэпт «лес» уводзіцца ў перыферыю канцэпту «айчына» праз фрэймавыя адносіны.

Канцэпт «лес», які набывае праз магчымы свет твораў канатацыі сацыяльна значнага, статуснага, сакральнага канцэпту, супрацьпастаўляецца вобразу

таго беларуса, які не ўсведамляе сваіх каранёў, гістарычных сувязяў, і вербалізацыю праз антыканцэпт «хам» (у апазіцыі «пан» – «хам») пры дапамозе тых жа спосабаў рэфрэймінгу. Мастацкі канцэпт «хам» выступае не столькі ў ролі сацыяльнага статусу і модусу паводзінаў, колькі адлюстроўвае адсутнасць адпаведных маральных і грамадзянскіх перакананняў. Індуцыраванне гэтага сэнсу адбываецца ў вершы «Вяпрук» праз канцэптуальнае зліццё «вяпрук» – «правадыр», «вепрукі» – «народ». У гэтым творы праяўляецца такі спосаб рэфрэймінгу як інтэртэкстуальнасць, якая назіраецца паміж вобразамі вепрукоў і свіннямі ў «Адысеі» Гамера. Для вепрукоў «паганы гэты лес» – яны шукаюць лесу прывіднага, няіснага. Так індуцыруецца сэнс негатыўнай аксіалагічнай афарбоўкі мастацкага канцэпту для тых, хто не ўсведамляе сябе часткай свайго асяродку, які трактуецца імі як «чужы» («Вяпрук»). Такое пазіцыянаванне супрацьпастаўляецца ў вершы аўтэнтчнасці і мудрасці пры дапамозе канцэптуальнага зліцця. Праз размяшчэнне канцэптаў «лес» і «хам» у магчымым свеце асобных твораў адбываецца канцэптуальнае зліццё, якое індуцыруе адпаведныя сэнсы ў перыферыі мастацкага канцэпту «лес» і пашырае набор фрэймавых актантаў у вершы «Пан Лес» (лес – храм, хам, святое).

З пункту гледжання кагнітыўнай апазіцыі, у якую ўключаецца гэты дамінантны канцэпт, лес – гэта не проста «сваё», а «сваё» сакральнае, неўсведамляемае, забытае, пакінутае, якое дае душы носьбіта мовы магчымасць ачышчэння.

Канцэпт «лес» праяўляе адпаведны фрэйм, удзельнікамі якога, як вынікае з аналізу твораў, з’яўляюцца не толькі тыповыя жывёлы, вядома, вербалізаваныя праз алегарычныя вобразы, і не толькі не характэрныя для гэтага фрэйму мастацкія канцэпты «хам», «храм», але і метафарычныя «лясная мова», «лясныя галасы», у якіх індуцыруецца значна глыбейшы сэнс, чым той, што вербалізуецца праз канцэптуальнае зліццё (лясны голас – голас лісточка, кволенькай жылкі) («Лес»).

Можна першапачаткова меркаваць, што канцэптуальнае зліццё на аснове фрэймавых складнікаў мастацкага канцэпту (лес – гэта айчына) індуцыруе новае рэфэрэнтнае значэнне (лясная мова – беларуская мова). Але далей у вершы мастацкі канцэпт «лес» праз адносіны інтэртэкстуальнасці з біблейскімі тэкстамі і выкарыстаннем прэцэдэнтнага імя (Іюда) выводзіцца на ўзровень універсальнага канцэпту, які вербалізуе кагнітыўную вобласць «сваё» ў агульнахрысціянскім кантэксце.

Мы мяркуем, што паколькі зборнік «Пан Лес» мае тэматычную, ідэйную і вобразную цэласнасць, мастацкі канцэпт «лес», ствараемы ім, трэба разглядаць не як просты набор дадатковых сэнсаў, а як цэласнае шматслайнае аксіалагічна афарбаванае ўтварэнне.

Мастацкі канцэпт «лес» у вершах А. Сыса здзяйсняе эстэтычны рэфрэймінг адпаведнага моўнага канцэпту за кошт індуцыравання сэнсаў у яго перы-

фэрыі, якая, на наш погляд, непазбежна папаўняецца прэцэдэнтнымі творамі ўнікальнага і значнага для беларускай лінгвакультуры аўтара. Спосабам рэалізацыі індукцыравання сэнсу як механізму рэфрэймінгу ў гэтым прэцэдэнтным зборніку твораў з’яўляецца эстэтычны рэфрэймінг пры дапамозе мастацкага канцэпту, які можа здзяйсняцца ў сукупнасці з канцэптуальным зліццём; вербалізацыяй антыканцэптаў; змяшчэннем у іншы/новы фрэйм; устанавленнем адносін інтэртэкстуальнасці; выкарыстаннем прэцэдэнтнага феномену; змяненнем аксіалагічнай афарбоўкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Бэндлер Р., Гриндер Дж. Большая энциклопедия НЛП. Структура магии. М. : Издательство АСТ, 2020. 608 с.
2. Bandler R., Grinder J. Reframing: neuro-linguistic programming and the transformation of meaning. Moab : Real People Press, 1982. 174 p.
3. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. М. : Издательство Московского университета, 1972. 259 с.
4. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought. NY : Basic Books, 1999. 624 p.
5. Lakoff G. Moral politics: how liberals and conservatives think. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2002. 471 p.
6. Lakoff G. The political mind: why you can't understand 21st-century politics with an 18th-century brain. NY : Penguin Books, 2008. 292 p.
7. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. 2-е изд., испр. и. доп. М. : Академический Проект, 2001. 990 с.
8. Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период). М. : Издательство Наука, 1965. 251 с.
9. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. М., 1977. Вып.8. С. 351–379.
10. Красных В. В. Словарь и грамматика лингвокультуры ; Основы психолингвокультурологии. М. : Гнозис, 2016. 496 с.
11. Карасик В. И., Языковая спираль: ценности, знаки, мотивы. М. : Гнозис, 2019. 424 с.
12. Левин Ю. И. О некоторых чертах плана содержания в поэтических текстах // Структурная типология языков. М. : Наука, 1966. С. 199–215.
13. Тарасова И. А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте (на материале поэзии Г. Иванова и И. Анненского): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 ; Саратовск. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. Саратов, 2004. 52 с.
14. Воркачев С. Г. Страна своя и чужая: идея патриотизма в лингвокультуре: монография. М. : ИНФРА-М, 2021. 151 с.
15. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре : монография. М. : Гнозис, 2007. 320 с.
16. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. URL.: <https://www.skarnik.by/tsbm/35679> (дата звароту: 03.04.2024).
17. Слоўнік сінонімаў беларускай мовы. URL.: <https://slounik.org/search?dict=sinonimy&search=лес> (дата звароту: 03.04.2024).
18. Fauconnier G., Turner M. The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities. New York : Basic Books, 2003. 440 p.